

Russell Shorto

**ELS OSSOS
DE DESCARTES**

**Una aventura històrica que explica
350 anys de debat entre fe i raó**

Traducció de Pere Núñez

La Campana

*La traducció d'aquesta obra ha comptat
amb l'ajut de la Institució de les Lletres Catalanes*

A la meva mare

Títol original: *Descartes' Bones*

© Russell Shorto, 2008

Drets: Sílvia Bastos, S.L. Agencia literaria

1a edició: maig de 2009

© de la traducció al català: Pere Núñez

© Edicions La Campana

Muntaner, 248, 1r, 2a

08021 Barcelona

Tel.: 93 453 16 65 / Fax: 93 451 89 18

Disseny coberta: Zink comunicació

Foto coberta: © Getty Images

ISBN: 978-84-96735-33-0

Dipòsit legal: B. 22.976 - 2009

Fotocomposició: EdiGestió (Barcelona)

Imprès a Romanyà/Valls. Capellades (Barcelona)

«¿Què podem llegar, tret d'un cadàver destronat a terra?»

RICARD II, III, 2

PREFACI

Philippe Mennecier, director de conservació del *Musée de l'homme*, el gran museu antropològic de París, és un home alt, espigat, de cabells esclarissats, amb ulleres de muntura de filferro i aparença d'ocell rapinyaire. Molt convenientment, la seva oficina té alguna cosa que recorda el niu d'una àguila, ja que és una capsa rectangular de sostre baix construïda com a afegit a sobre de la teulada de les oficines del museu i a la qual s'accedeix a través d'una escala de mà metàl·lica. Des d'allà dalt, la panoràmica de què gaudeix Mennecier, que abasta bona part de l'horitzó parisenc, és, sens dubte, una de les més magnífiques que pugui tenir cap oficina al món. Les vistes ofereixen també un marc metafòric per a la tasca que Mennecier i els seus col·laboradors hi desenvolupen: d'un costat, tan propera que resulta impossible veure'n la imatge completa, hi ha la Torre Eiffel, l'obelisc noucentista consagrat a la raó i l'ordre; de l'altre, el Cementiri de Passy, un dels majestuosos

cementiris parisencs que, amb el seu embull de viaranys, tombes i elevats murs perimetrals, s'assembla a una ciutat medieval en miniatura, tot i que els seus habitants no són vius, sinó morts.

Mort i ordre: així es resumeix el treball que hi fan. El museu no s'inclou en els itineraris turístics habituals, però, en canvi, és un lloc pel qual els francesos tenen una particular predilecció. Va ser fundat a començament del segle XIX arran de la primera onada d'entusiasme per trobar els orígens de l'ésser humà. Aquella va ser una època en què els científics-exploradors –enèrgics, de bigotis desproporcionats i dedicació fanàtica– van escorcollar els racons més remots del planeta buscant espècimens antropològics i restes humanes. Com a reflex d'aquell esperit, el museu conserva un aire *retro*. Es podria veure com un temple consagrat al culte a l'evolució, un temple que fa prevaler la raó en el gran enigma sobre la vida i la mort i que utilitza els ossos per narrar-nos la història moderna de qui som i com hem arribat fins aquí. En canvi, el cementiri, a baix, amb les seves silencioses creus de pedra, ens n'ofereix una altra versió.

Com fent-se ressò de les vistes i del seu simbolisme representatiu, en darrer terme, de la raó i la mortalitat, l'oficina de Mennecier està atapeïda d'equips informàtics i restes humanes –en una safata deixada a l'atzar sobre un prestatge es disposen ordenadament sis cranis humans, com si totes les sèries estàndard fossin de sis. Mennecier, però, no és antropòleg, sinó lingüista, com va subratllar ell mateix quan ens vam trobar per primer cop. ¿I en quins idiomes està especialitzat? «*Esquimau et russe*», declama

amb gran floritura: esquimal i rus. Per valorar aquesta resposta en la seva justa mesura cal aclarir que Mennecier ja havia indicat inicialment que no parlava anglès. ¿Què pot resultar més exquisidament adient per a un lingüista francès que desconèixer completament l'idioma dominant al món i ser, en canvi, un dels màxims especialistes en el dialecte esquimal que es parla exclusivament a l'est de Grenlàndia? A més, Mennecier és l'autor de l'única gramàtica tunumiisut-francesa. Cal afegir que, durant el seu estudi de les variants del llenguatge inuit als confins septentrionals del planeta, Mennecier va acabar a Sibèria, cosa que explica el seu domini del rus i, actualment, com a activitat secundària, tradueix al francès novel·les russes contemporànies.

Tot plegat equival a dir que Mennecier és un intel·lectual francès. En aquesta era d'embadaliment universal, n'hi ha que ho consideraran una difamació i li atribuiran arrogància i una concentració excessiva en qüestions cerebrals, autocontemplatives i curtes de mires. Però el terme també pot fer referència a una manera de veure el món que, lamentablement, és cada cop més inusual –i que podríem qualificar com a ferm compromís amb la idiosincràsia. Els individus amb aquesta actitud poden resultar veritablement empipadors, però també et poden delectar amb la seva implacable excentricitat; de fet, et provoquen el mateix efecte que un acudit, ja que, quan menys t'ho esperes, et donen una bona sorpresa que sacseja la còmoda posició des de la qual contemples el món habitualment, i et fan recordar, encara que sigui només per uns segons, com d'imprevisible és el món. Per tant, vaig gaudir de la seva

excentricitat durant els minuts posteriors i vaig escoltar un petit discurs sobre els set dialectes esquimals, la seva divisió en dues famílies, els marcadors lingüístics que els separen, així com els esforços per preservar tant els dialectes com llurs respectives cultures.

Més tard, vam descendir novament al pis inferior per les sorolloses escales metàl·liques. Allà, dues dones amb bata de laboratori treballaven en una taula amb uns ossos humans –llargs ossos de cames amb articulacions poroses i nuoses i cranis d'un taronja marronós lleugerament nauseabund. A la sala següent vam passar pel costat d'un grup d'unes quatre dotzenes d'esquelets humans complets que penjaven d'uns ganxos disposats al davant d'un únic esquelet de goril·la, que semblava un sergent baixet i corpulent instruint un esquadró desmanegat. Quan vam tornar a l'accés d'aquella secció, vam deixar a banda un bust de Pierre-Paul Broca, l'antropòleg del segle XIX pioner en l'estudi del cervell. Vam baixar les escales, vam creuar la planta d'exposicions principal del museu, amb la seva pintoresca exhibició permanent (una mostra dedicada a l'evolució humana que irradia tanta seguretat en si mateixa que fins i tot resulta agressiva), on una successió de diorames il·luminats dramàticament commemoren les fites de l'evolució cap al bipedisme: des de l'australopitec, amb les seves plaques òssies àmpliament arquejades sobre els ulls, passant pel cromanyó, amb la seva protuberància frontal i gran capacitat cranial, fins als seus cosins moderns més delicats.

Finalment, ja no vam poder descendir més. El soterrani es trobava en procés de remodelació, i el guix fresc i les bombetes nues li conferien l'agradable i molt adient aspec-

te d'una catacumba. El meu amfitrió va treure un joc de claus i va obrir la porta d'un magatzem. Un cop dins, va obrir un armari encastrat i en va extreure una curiosa i elegant capsa de fusta finament polida amb una tapa tancada amb clavilles metàl·liques. Les va descloure; a l'interior hi havia una amalgama de papers prims i blancs; aleshores va remenar-hi i en va treure l'objecte que jo havia vingut a veure.

Era petit, llis i sorprenentment lleuger. El color variava: en determinats punts l'havien fregat tant que havia adquirit una brillantor nacrada, mentre que altres zones eren plenes de brutícia; en general, però, tenia l'aparença d'un antic pergamí. I és que, de fet, es tractava d'un objecte que relatava moltes històries, no només en un sentit figurat sinó també literal. Feia més de dos segles, algú havia escrit un sublim poema en llatí a la part superior, les lletres del qual s'havien difuminat fins a adquirir una coloració ocre aiguaosa. Una altra inscripció, just enmig del front, era una tenebrosa referència, en suec, a un robatori. Als laterals eren lleugerament visibles les signatures bigarrades de tres homes que n'havien estat propietaris al llarg dels segles. Era el crani de René Descartes, considerat el pare de la filosofia moderna i un dels homes més conseqüents que hagin existit mai. Mennecier el va col·locar a sobre d'una taula al davant meu. «*Voilà le philosophe*», va dir fredament.

Tres anys abans, assegut a la sala de lectura principal de la Biblioteca Pública de Nova York fullejant un volum sobre filosofia del segle XVII, vaig ensopegar amb un docu-

ment que explicava que, setze anys després de la seva mort l'any 1650, Descartes va haver de patir la indignitat que el desenterressin i la gent comencés a prendre fragments de les seves restes mortals.

¿Per què determinades idees ens queden gravades a la memòria? No sembla que tinguin cap valor pràctic, però ens criden l'atenció merament per la seva raresa. Habitualment, t'entretens un temps amb el record, com si fos una joguina descoberta entre els coixins d'un sofà, i després te n'oblides tan bon punt la novetat sucumbeix a la futilitat. Indubtablement, aquella qüestió dels ossos de Descartes semblava un clar exemple d'informació inútil. I, no obstant això, en vaig quedar enamorat, de la mateixa manera que un s'enamora d'una curiositat descoberta entre les pàgines d'un llibre antic. Tot i que només m'ha passat en comptades ocasions, és com si tinguessis la sensació, improbable però intensa, d'haver trobat una llavor en estat latent que va plantar en aquell mateix indret algú, mort temps ençà, que sabia (o esperava) que un dia la trobaries, la regaries i li donaries vida.

Per tant, vaig perseguir aquella intuïció, primer consultant llibres en els moments de lleure, i, més tard, quan va prendre forma, traslladant-me amb la família a Europa durant un any. Allà vaig passar llargues jornades als claustres postmoderns de la Biblioteca Nacional de París, em vaig posar en contacte amb filòsofs i historiadors, vaig viatjar de la casa de la Vall del Loira on havia nascut Descartes (que encara es conserva) a la casa d'Estocolm on va morir (que també es conserva), i vaig resseguir el recorregut dels seus ossos al llarg d'Europa Occidental. I així va ser com

vaig acabar al soterrani d'un museu de París observant les conques erosionades dels ulls d'un crani de la mateixa manera que Hamlet devia contemplar les del pobre Yorick.

A mesura que investigava, la història dels ossos de Descartes al llarg dels segles es va desplegar davant dels meus ulls, i em va demostrar que era molt més que una simple curiositat. Avui dia recordem Descartes, en primer terme, com a matemàtic (l'inventor de la geometria analítica) i creador del dilema filosòfic modern del dualisme, que assegura que la ment i els seus pensaments existeixen en una categoria diferent o, en certa mesura, en un pla diferent del món físic, de manera que cap dels dos no pot transposar-se a l'altre o entendre's en els termes de l'altre. Pel que fa a aquest punt, fa molt de temps que es va descartar l'opinió de Descartes: els coneixements actuals al camp de la neurociència i la filosofia afirmen que el pensador francès estava completament equivocat quan va proclamar l'existència de dues substàncies dissemblants. En realitat, la ment i el cos –la ment i el cervell– no són, essencialment, diferents. Aquesta interpretació ha comportat tota una sèrie de conseqüències que actualment estudien, entre altres filòsofs, lingüistes, pensadors espirituals i científics del camp de la informàtica.

Però la llarga ombra de Descartes es va deixar sentir durant la seva vida i també a les dècades posteriors a la seva mort. Molts dels seus contemporanis van considerar-lo el creador dels fonaments intel·lectuals de tot el pensament modern, ja que va justificar-ho tot, des de la moral fins al dret, la política i l'organització social, en la raó i en la percepció individual de la raó. Des d'aquest punt de vis-

ta, la influència de Descartes és irrefutable. El seu famós «mètode» –que implicava posar en qüestió totes les assumpcions, sense basar-les en la fe, i construir una nova interpretació del món a partir d’observacions probables i no del que dictava la tradició– va esdevenir la base del mètode científic. Descartes va reorientar el coneixement perquè deixés de basar-se en l’autoritat col·lectiva (el que decretava el rei o exigia l’Església) i es fonamentés, en canvi, en un *jo* enfortit –la ment individual i el seu «sentit comú»–, que va convertir-se en el punt de partida per al desenvolupament de la democràcia, la psicologia i molts altres fenòmens que considerem moderns.

Vaig començar a entendre que la gent de les generacions posteriors a Descartes havia tractat els seus ossos com si fossin símbols –reliquies– del nou gir que havia pres el món. I, no obstant això, com que ningú no aconseguia posar-se d’acord sobre quin era exactament el gir ni què significava realment, van tractar els ossos de maneres absolutament diferents. La història que em va cridar l’atenció –petita, estranya, recargolada i insignificant– té punts d’intersecció amb alguns dels esdeveniments més grandiosos de la història: el naixement de la ciència, l’auge de la democràcia, el dilema filosòfic de la ment i el cos o la confusió permanent entre els dominis de la ciència i la religió. La història zigzagueja per tot Europa i afecta personatges de totes les esferes (Lluís XIV, l’administrador d’un casino suec, poetes i sacerdots, filòsofs i metges), i és que tots plegats van utilitzar els ossos, els van robar, els van vendre, els van reverenciar, se’ls van disputar i se’ls van intercanviar.

Tanmateix, no vaig tenir cap premonició sobre quin era l’origen real del meu interès fins com a mínim dos anys després de saber que els ossos de Descartes havien estat exhumats i havien passat de mà a mà. A la facultat havia estudiat filosofia occidental i, com molts altres estudiants d’humanitats abans (i després) que jo, vaig passar-me aquells quatre anys gaudint de l’obra de filòsofs, poetes, novel·listes i artistes: els homes i dones que havien creat l’espai mental en el qual he viscut des d’aleshores, els arquitectes de la ment moderna.

Molts tendíem a creure que la «modernitat» era una base comuna acceptada per tothom. I quan dic «modernitat» no em refereixo només a les grans coses que associem amb el terme –la ciència, la raó o la democràcia–, sinó també a totes les conseqüències i ramificacions d’aquests conceptes, des de la poesia romàntica fins als Sex Pistols, des de les cites a través d’Internet fins als fons d’alt risc. Per sort o per desgràcia, tots aquests elements estan en certa mesura lligats i units al que som –i, en general, tendim a considerar-los positius, o almenys a mi m’ho sembla.

Però n’hi ha molts que no ho veuen així. Avui dia, la mateixa idea de societat moderna –que, almenys en teoria, fa servir la raó com a eina i utilitza nocions com la d’igualtat per resoldre problemes i progressar– es troba assetjada des de diversos fronts. El terrorisme islàmic, que no només és antioccidental sinó també antimodern, és, òbviament, una font important de preocupació als països occidentals, però hi ha també altres formes d’intolerància religiosa –cristiana, jueva i hindú– que es troben en expansió.

Tot i que aquestes tendències formen part d'un atac del conservadorisme contra la modernitat, cal dir, però, que no són l'única amenaça. Dins de la societat seglar occidental, n'hi ha que pensen que la modernitat està passada de moda; que, en un món postmodern, transformacions com la globalització, Internet i els conflictes armats asimètrics impliquen que les velles veritats absolutes de l'era moderna –la idea de «progrés», per exemple: la noció que es pot arribar a una visió raonablement objectiva de les coses i aleshores, prendre decisions i progressar cap a un món millor– són obsoletes. Per a segons qui, la modernitat ha passat a ser sinònim de colonialisme, de l'explotació dels pobles no occidentals, de l'ús de la ciència i la tecnologia amb finalitats inhumanes i de catàstrofe mediambiental. Molts laïcistes també consideren que la religió és, en si mateixa, l'enemic, i asseguren que fomenta la guerra, la divisió i els prejudicis. En resposta a l'ascens del fonamentalisme inspirat en la fe, Richard Dawkins, Christopher Hitchens i altres autors han escrit manifestes laïcistes contra la religió, alguns dels quals s'han convertit en èxits de vendes.

En el conflicte permanent entre fe i raó, tendim a creure que la primera és antiga i la segona, moderna; però el fet és que actualment tant la dreta com l'esquerra recorren a Descartes. El seu llegat (no només el metafòric, sinó també les seves restes mortals) és tan essencial que tots dos n'han fet ús. No ens ha de sorprendre que l'arquetip de filòsof modern sigui padrí de l'esquerra; atès que el cartesianisme es basava en el dubte, en el qüestionament de tot el que ens envolta fins arribar a una veritat sòlida com la roca, se'l pot considerar l'arrel no només del mètode científic sinó

també de l'autogovern, de la idea moderna de drets individuals i de la igualment moderna desconfiança en l'autoritat. Simultàniament la dreta ha abraçat un altre dels elements de la filosofia de Descartes (el que es coneix com a dualisme cartesià, la noció que les nostres ments –i ànimes– existeixen en un pla diferent al món físic). Els pensadors conservadors (monarques, teòlegs, filòsofs) s'han mantingut fidels a la distinció que va fer Descartes entre ment i cos per afirmar l'existència d'un reialme etern del pensament, la fe i els ideals que queda fora de l'abast dels dits manefles de la ciència, i que la moral humana i el poder terrenal tenen la seva base en una esfera intemporal.

La majoria de la gent sembla atrapada entre aquests dos corrents –d'un costat, la força de la fe i de la tradició en un món perillós i, de l'altre, l'argument que afirma que la religió és al centre mateix dels problemes mundials i que tan sols un compromís renovat amb les llibertats i els drets individuals pot conduir la humanitat a un futur millor. Aquestes persones estan preocupades pels fonamentalismes religiosos, pels morts que provoquen i per la seva letal seguretat, però probablement també comparteixen algunes de les crítiques contra la modernitat tant de la dreta com de l'esquerra. Es podria dir que el món actual no està dividit en dues meitats, sinó en tres parts. Colin Slee, el degà de la diòcesi anglicana de Southwark, a Londres, ho descrivia de la següent manera quan parlava sobre la nova societat que, segons la seva impressió, s'estava gestant a Anglaterra: «Et trobes un triangle format, d'una banda, pels laïcistes fonamentalistes; de l'altra, pels fonamentalistes religiosos; i, per últim, hi ha els liberals intel·ligents i re-

flexius de l'anglicisme, el catolicisme romà, el baptisme, el metodisme i altres fes –i, naturalment, també els intel·lectuals ateus.»

Si Occident està abocat a alguna mena de crisi, val la pena plantejar-nos unes quantes preguntes bàsiques. La societat moderna tal com la definim habitualment –una cultura laica construïda al voltant de la tolerància, la raó i els valors democràtics– engloba una extensió més aviat reduïda del món contemporani, i mostra símptomes de contracció. ¿És la modernitat la força de progrés inexorable que donem per descomptat? ¿O és només un moment de la història moderna que s'està esvaint ràpidament? Si es tracta d'una cosa que val la pena conservar, ¿com podem redescobrir-la, destriar-ne el bo del dolent i convertir-la en una cosa rellevant i vital?

En darrera instància, em va passar pel cap la idea que, resseguint el rastre dels ossos de Descartes, estava fent un recorregut pel paisatge dels segles moderns. Seguir els ossos era una manera de tornar a les arrels de la meua pròpia educació intel·lectual, de recordar-me a mi mateix tot allò que hem hagut de superar al llarg dels darrers quatre-cents anys. Aquest llibre no és pas un estudi exhaustiu de la modernitat sinó un diari de viatge, i es basa en la convicció que la idiosincràsia és una qüestió seriosa.

A més, és important indicar que el protagonisme dels ossos de Descartes no és accidental. Seguir-ne el rastre em va mostrar que la filosofia, que considerem una àrida disciplina, no és només abstracció sinó que també s'entrellaça amb la història de la humanitat, i que no procedeix exclusivament de la ment, sinó també del cos de l'ésser humà.

El pensament abstracte és una eina excel·lent i necessària, però els pensaments més elevats tenen les seves arrels en la nostra existència física: en la curiosa forma en què el nostre cor que estima està embrollat amb el nostre cor que bombeja sang, i també en la nostra mortalitat. Tot i que no es tracta d'una biografia, parla d'un home –del qual la història ens ha llegat una caricatura com si fos pràcticament un cervell sense cos, però que va demostrar ser sorprenentment vital i substancial. De fet, un té la sensació que la filosofia de Descartes, malgrat tota la seva abstracció, sorgeix de la calidesa humana: del seu propi cos, d'un costat, i també de l'amor que va sentir per la persona més important a la seva vida. Va ser un amor senzill i tendre que, en la seva assossegada placidesa, pràcticament va escapar (no del tot, però) a la indiscreta mirada de la història. Potser una de les veritats que es pot extreure de qualsevol recerca sobre l'ésser humà és que, quan un furga en profunditat, sempre acaba descobrint una història d'amor.

Un cop dit això, no hauria de sorprendre ningú que el nostre viatge comenci no pas amb l'amor, la història, ni la filosofia, sinó amb la mort.